

Melania Dereszyńska-Romaniuk

Teatralia w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy

Materiały archiwalne przechowywane w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy są z reguły podstawowym źródłem do badań historycznych. Celowe wydaje się zatem popularyzowanie informacji o wybranych archiwaliach dla potencjalnych użytkowników akt. Najlepiej prezentować je uwzględniając potrzeby informacyjne badaczy, zwykle zainteresowanych jedną, określoną tematyką. Źródła do badań nad konkretnym zagadnieniem bywają często rozproszone w rozmaitych zespołach archiwalnych, a ich wyszukiwanie wymaga wiedzy z zakresu historii ustroju, znajomości kompetencji poszczególnych urzędów itp. Najczęściej bywa zresztą dość czasochłonne. Za przydatne uznano zatem wskazanie zespołów archiwalnych i ogólny opis ich zawartości treściowej, co w znacznej mierze upraszcza proces wyszukiwania informacji. We wspomniany sposób zaprezentowano źródła do dziejów teatrów w Bydgoszczy i regionie.

Tradycje teatralne Bydgoszczy sięgają XVIII w. Aktorami byli uczniowie miejscowego kolegium jezuickiego.¹ Pierwszy gmach teatralny, wybudowany w stylu klasycystycznym, wzniesiono w 1824 r. Stanał na gruzach rozebranego klasztoru Karmelitów, tuż nad Brdą. Początkowo z przedstawieniami występowały gościnnie objazdowe trupy teatralne i dopiero z biegiem lat miasto zatrudniło stały zespół aktorów. W 1835 r. pierwszy budynek teatralny strawił pożar. Odbudowano go jednak już w 1836 r.² Warto zwrócić uwagę, że teatr był pierwszą instytucją kulturalną o charakterze publicznym w mieście. Po wielu latach ponownie zniszczył go pożar. Ostatecznie nowy, reprezentacyjny gmach Teatru Miejskiego w Bydgoszczy wzniesiono ponad pół wieku później. Budowę rozpoczęto w 1890 r., a otwarcie teatru w 1896 r. było jedną z uroczystości z okazji 500-lecia nadania Bydgoszczy

praw miejskich.³ Niemiecki Teatr Miejski w Bydgoszczy funkcjonował bez przeszkód do stycznia 1920 r., tzn. powrotu miasta do Polski. W gmachu teatralnym znalazła swoją siedzibę także już polska scena. Teatr Miejski w Bydgoszczy był ważną placówką kulturalną miasta w całym międzywojennym dwudziestoleciu.⁴ Działał również w okresie okupacji niemieckiej, a w sezonie 1942/1943 uruchomiono także małą scenę w przedwojennym amatorskim teatrze niemieckim „Elysium”.⁵ Budynek teatralny przetrwał do stycznia 1945 r., kiedy ponownie spłonął od zaprószonego ognia. Ostatecznie resztki gmachu rozebrano. Pierwsze powojenne i prowizoryczne lokum bydgoska scena znalazła w „Elysium”. Potem korzystano z zaadaptowanych pomieszczeń gospody „Alte Bromberg” przy ul. Grodzkiej. W 1945 r. rozpoczęto budowę nowego gmachu teatru, pomyślanego również jako siedziba tymczasowa. Nowy budynek ukończony w 1949 r. stanął przy zbiegu ul. 20 Stycznia 1920 i al. Mickiewicza. Prowizorka ta – jak wszystkie – okazała się niezwykle trwała i w siedzibie tej Teatr Polski w Bydgoszczy pozostaje do dzisiaj.⁶ Okresowo, od 5 XI 1960 r., działała również mała scena tzw. Teatr Kameralny w Bydgoszczy, który miał swoją siedzibę w obiekcie przy ul. Grodzkiej 14.⁷ Blisko 200-letnia obecność teatru w życiu miasta uczyniła z niego placówkę, wokół której przez wiele lat koncentrowało się życie kulturalne miasta. Znacznie później powołano do życia np. Bibliotekę Miejską (1903) i Muzeum Miejskie (1923).

Podstawową dokumentację historyczną teatralnego życia miasta i regionu stanowią rozmaite publikacje źródłowe (afisze, programy teatralne itp.), lokalna prasa oraz opracowania. Od wielu już lat ich gromadzeniem zajmuje się Izba Pamięci Adama Grzymały-Siedleckiego, wyspecjalizowany dział Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy. Materiały dotyczące powojennych dziejów Teatru Polskiego w Bydgoszczy są przechowywane także w jego archiwum zakładowym. Obok typowych akt o charakterze administracyjnym, jak plany, sprawozdania, budżety, bilanse, szczególnie interesująca badawczo jest dokumentacja spektakli, na którą złożyły się projekty scenografii, wycinki prasowe, plakaty i zdjęcia.

Ważnym źródłem uzupełniającym są wszakże archiwalia poświęcone problematyce teatralnej przechowywane w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Trzeba jednak podkreślić, iż wśród zachowanych archiwaliów nie ma – z jednym wyjątkiem – akt własnych, wytworzonych przez teatr jako odrębną instytucję kulturalną. Dokumentacja taka jest bowiem źródłem o pierwszorzędym znaczeniu badawczym. Niestety, spuścizna akto-

wa Teatru Miejskiego w Bydgoszczy podzieliła losy gmachu teatralnego i zginęła w pożarze w styczniu 1945 r. Pozostały jednak archiwalia dotyczące zagadnień związanych z działalnością teatru w Bydgoszczy i regionie.

Problematyka teatralna znalazła szczególny zapis źródłowy w Aktach miasta Bydgoszczy, tzn. spuściźnie aktowej władz miasta, zwłaszcza w części pochodzącej z okresu zaboru pruskiego. Znikoma ilość archiwaliów dotyczy teatrów w międzywojennej Bydgoszczy i niemieckiej okupacji.⁸ Oczywiście akta o tej problematyce powstały w wyniku nadzoru władz miejskich nad funkcjonowaniem placówki, przez miasto administrowanej i finansowanej. Działała nawet specjalna deputacja teatralna. Zachowaną dokumentację związaną z teatrem stanowią materiały dotyczące kilku zagadnień. Jedną grupę tworzą rozmaitego rodzaju instrukcje służbowe, regulaminy funkcjonowania placówki. Wyodrębniają się również archiwalia dotyczące obsady kadrowej teatru, tzn. nominacje dyrektorów, angażowanie aktorów itp. Zachowały się akta osobowe ostatniego niemieckiego dyrektora Teatru Miejskiego w Bydgoszczy, Maxa Biedermanna. Znaczną część dokumentacji stanowią budżety i sprawozdania finansowo-gospodarcze z działalności teatru oraz wnioski o subwencje z kasy miejskiej. Liczne są akta i dokumentacja techniczna dotycząca budowy, remontów i wyposażenia budynku teatru, a także inwentarze mebli, dekoracji i rekwizytów. Kilka teczek to korespondencja urzędowa, m.in. dyrektor Wandy Siemaszkowej dotycząca współpracy z Niemieckim Towarzystwem Sztuki i Wiedzy (Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft). Zaledwie jedna jednostka poświęcona problematyce teatralnej z okresu okupacji niemieckiej dotyczy kontroli teatralnej kasy. Ogółem dokumentacja archiwalna poświęcona problematyce teatralnej zachowana w Aktach miasta Bydgoszczy liczy 80 jednostek archiwalnych pochodzących z lat 1865-1944, lecz zaledwie 4 posyty dotyczą okresu 20-lecia międzywojennego.

Materiały źródłowe do dziejów teatrów w okresie 1920-1939 znajdują się również w aktach urzędów administracji państwowej szczebla wojewódzkiego. Jednym z tego typu zespołów jest Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu.⁹ Teatralia zostały wytworzone w związku ze sprawowaniem ogólnego nadzoru politycznego i kierownictwa administracyjnego wojewody pomorskiego, pełniącego funkcję reprezentanta rządu i szefa administracji państwowej na terenie województwa pomorskiego. Archiwalia poświęcone teatrom znaleźć można w aktach Wydziałów: Ogólnego i Społeczno-Politycz-

nego UWP w Toruniu.¹⁰ Są to przede wszystkim materiały o charakterze zbiorczym, syntetycznym, jak sprawozdania z działalności, organizowanie objazdów po województwie pomorskim, wykazy imprez i statystyka przedstawień, wnioski o koncesje na działalność artystyczną oraz wycinki prasowe i recenzje. Niektóre z archiwaliów związane są z konkretnymi placówkami. Pełniej udokumentowana jest działalność Teatru Miejskiego w Grudziądzu, a zachowane akta to sprawozdania z działalności, wnioski o pomoc finansową, raporty z odbudowy teatru po pożarze, a także repertuar i statystyka inscenizacji oraz zmiany w zespole aktorskim. W aktach UWP w Toruniu swój ślad źródłowy znalazło połączenie teatrów miejskich w Bydgoszczy, Grudziądzu i Toruniu i utworzenie Zjednoczonych Teatrów Miejskich. Zachowały się protokoły posiedzeń Komisji Teatralnej, dokumentacja konkursu na dyrektora, repertuar i budżet tej placówki. Teatralia w aktach UWP w Toruniu liczą jednak tylko 30 jednostek archiwalnych.

Kolejnym zespołem, w którym jedynie fragmentarycznie zachowały się teatralia, jest Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu z lat 1920-1939.¹¹ Pełniło ono funkcję organu administracji państwowej specjalnej w zakresie szkolnictwa. Zachowane archiwalia są związane z oświatą pozaszkolną i dotyczą działalności teatrów ludowych, m.in. statystyka placówek w województwie pomorskim i sprawozdania z ich działalności.

Zbliżone charakterem są źródła archiwalne dotyczące dziejów teatrów w Bydgoszczy i regionie już po II wojnie światowej. Znajdują się przede wszystkim w aktach terytorialnych organów władzy i administracji państwowej szczebla wojewódzkiego, tworzących zespoły archiwalne: Pomorska Wojewódzka Rada Narodowa w Bydgoszczy i Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy działające w latach 1945-1950 oraz Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z lat 1950-1975.

W przypadku Pomorskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy zachowała się jedynie dość skromna dokumentacja dotycząca upaństwowienia teatrów, którym zajmował się referat ogólny Rady.¹²

Znacznie bogatsze źródłowo są akta UWP w Bydgoszczy.¹³ Dokumentację o tematyce teatralnej zawiera 48 jednostek archiwalnych z Wydziału Kultury i Sztuki urzędu. Część poszytów dotyczy Teatru Miejskiego, a następnie Teatru Polskiego w Bydgoszczy. Zachowały się okresowe sprawozdania z jego działalności, wykazy pracowników i statystyka przedstawień, jak również budżety i sprawozdania finansowe. Archiwalia poświęcone Teatrowi Ziemi

Pomorskiej i Teatrowi Lalkowemu „Baj Pomorski” w Toruniu stanowią niemal wyłącznie sprawozdania z działalności tych instytucji. W aktach wspomnianego Wydziału zachowały się ponadto materiały zbiorcze o charakterze statystycznym. Są to wykazy teatrów, także w Inowrocławiu i we Włocławku, ewidencja zespołów teatralnych i teatrów objazdowych oraz zezwoleń na inscenizację sztuk. Osobną grupę tworzą materiały źródłowe w zakresie funkcjonowania szkolnictwa teatralnego. Dotyczą one działalności Państwowej Szkoły Dramatycznej w Bydgoszczy i Państwowej Szkoły Baletowej w Toruniu. Zachowały się sprawozdania opisowe i statystyczne z działalności tych placówek, również programy nauczania obu szkół.

Sporo teatraliów znalazło się także w zespole Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy.¹⁴ Źródła do dziejów teatru znajdują się w dwóch wydziałach tego urzędu: Organizacyjno-Prawnym oraz Kultury i Sztuki. W ramach Wydziału Organizacyjno-Prawnego działała specjalna Komisja Kultury. Dokumentacją jej działalności są opinie o propozycjach repertuarowych poszczególnych teatrów, wnioski o dofinansowanie i plany gospodarcze konkretnych placówek, statystyka teatrów i scen teatralnych, ewidencja wystawianych sztuk teatralnych i frekwencja widzów. Niekiedy w formie załączników do protokołów posiedzeń wspomnianej Komisji opracowywano referaty dotyczące sytuacji teatrów w województwie bydgoskim. Na posiedzenia Komisji zapraszano również dyrektorów teatrów, którzy przedstawiali m.in. wnioski o dofinansowanie, składali sprawozdania z działalności placówek, prezentowali i omawiali plany repertuarowe oraz dalsze zamierzenia artystyczne. Ścisłe merytoryczną dokumentację działalności teatrów gromadzą akta wyspecjalizowanego w zakresie rzeczowym Wydziału Kultury i Sztuki PWRN w Bydgoszczy. Problematyki teatralnej dotyczy 45 jednostek archiwalnych, zawierających informacje o teatrach w regionie. Są to m.in.: Teatr Polski, Teatr Dramatyczny, Teatr Kameralny i Teatr Muzyczny Opery i Operetki w Bydgoszczy; Teatr Miejski, Teatr Ziemi Pomorskiej i Państwowy Teatr Popularny w Grudziądzu; Teatr Miejski w Inowrocławiu; Teatr Dramatyczny, Teatr im. Wilama Horzycy, Państwowy Teatr Lalki i Aktora „Baj Pomorski” w Toruniu oraz Teatr Miejski we Włocławku. Wśród zachowanych materiałów znalazły się plany repertuarowe teatrów i informacje o ich realizacji, sprawozdania z działalności, zatrudnienia, plany i sprawozdania finansowe, budżety i bilanse, plany inwestycyjne. Część teczek dotyczy jubileuszy i uroczystości teatralnych, m.in. 50-lecia Teatru

Polskiego w Bydgoszczy (1970), Międzynarodowego Dnia Teatru, a także kolejnych edycji Festiwalu Teatrów Polski Północnej w Toruniu.

Na uwagę zasługuje również dokumentacja poświęcona regionalnej problematyce teatralnej, stanowiąca część materiałów, które złożyły się na zespół Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” Rozgłośnia w Bydgoszczy.¹⁵ Są to przede wszystkim omówienia i recenzje spektakli regionalnych teatrów, które znalazły się w treści audycji o charakterze kulturalnym.

Inny charakter posiada zespół Niemiecka Scena w Bydgoszczy (Deutsche Bühne - Bromberg).¹⁶ Jest to bowiem jedyna własna dokumentacja teatru zachowana w zasobie AP w Bydgoszczy. Liczy 48 jednostek archiwalnych. Wspomniana scena była jednym z kilku teatrów niemieckiej mniejszości narodowej, funkcjonujących w Wielkopolsce i na Pomorzu w latach 1920-1939. Mimo amatorskiego charakteru działała z niezwykłą aktywnością, pełniąc rolę ważnego ogniwa niemieckiej propagandy narodowej. W grupie akt dotyczących zagadnień organizacyjnych znalazła się korespondencja prawna, spisy majątku i umowy handlowe. Część materiałów stanowią angaże aktorów i terminarze prób. Blisko 30% zachowanej dokumentacji dotyczy działalności artystycznej teatru. Złożyły się na nią: korespondencja z teatrami w Niemczech i innymi teatrami niemieckimi w Grudziądzu i Toruniu, rozmaite zaproszenia, afisze teatralne i programy. Jeszcze liczniejsza jest grupa archiwaliów poświęcona kontaktom Deutsche Bühne z wydawnictwami muzycznymi, zamówienia na libretta i partytury, sztuki teatralne oraz rozliczenia tantiem.

Zaprezentowana charakterystyka teatraliów przechowywanych w zasobie AP w Bydgoszczy skłania do kilku wniosków. Na pewno nie tworzą one bazy źródłowej szczególnie bogatej. Zachowane archiwalia są dość rozproszone, a dotarcie do niektórych szczegółowych danych jest utrudnione. Interesujące informacje o teatrach zawarte są w protokołach posiedzeń Komisji Kultury PWRN oraz tekstach audycji antenowych w zespole Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” Rozgłośnia w Bydgoszczy. Zbyt ogólne tytuły teczek nie informują jednak w jakikolwiek sposób o ich zawartości. Wskazane jest zatem tworzenie dalszych komputerowych baz danych umożliwiających szczegółowy opis poszczególnych poszytów. Prace takie trwają już nad aktami Komitetu do Spraw Radia i Telewizji. Zachowane archiwalia w znacznej mierze dotyczą administracyjnej strony

funkcjonowania teatrów. Pozwalają jednak na ustalenie i uporządkowanie podstawowych faktów z ich działalności. Szczególnie zyskują na znaczeniu wobec braku akt własnych teatrów. Z pewnością będą służyły jako źródła pomocnicze i uzupełniające do nowych badań, tym bardziej, że dzieje teatrów wciąż czekają na swoje monografie historyczne.

-
- ¹ Z. Guldon, R. Kabaciński, *Szkice z dziejów dawnej Bydgoszczy (XVI-XVIII w.)*, Bydgoszcz 1975, s. 123.
 - ² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej cyt. APB), Akta miasta Bydgoszczy, sygn. 443; *Historia Bydgoszczy*, t. 1, Warszawa-Poznań 1991, s. 502; E. Nowikiewicz, *Dzieje niemieckiego teatru w Bydgoszczy do 1890 r. (cz. 1)*, Kronika Bydgoska, 1998, t. 19, x. 98-129.
 - ³ APB, Akta miasta Bydgoszczy, sygn. 446-448; E. Nowikiewicz, *O działalności niemieckiego teatru w Bydgoszczy 1896-1920 (cz. 2)*, Kronika Bydgoska, 1999, t. 20, s. 130-152.
 - ⁴ Zob. szerzej - J. Formanowicz, *Historia Teatru Miejskiego w Bydgoszczy w latach 1920-1939*, Warszawa-Poznań 1978; Z. Raszewski, *Pamiętnik gapia. Bydgoszcz jaką pamiętam z lat 1930-1945*, Bydgoszcz 1994, s. 365 i nast.
 - ⁵ A. Perlińska, *Życie kulturalne Polaków w Bydgoszczy w okresie okupacji hitlerowskiej*, Kronika Bydgoska, 1986, t. 7, s. 248-249; Z. Raszewski, op. cit., s. 369-375; L. Trzebiatowski, *Obraz kultury niemieckiej w Bydgoszczy lat wojny i okupacji w świetle dziennika „Deutsche Rundschau”*, Kronika Bydgoska, 2001, t. 22, s. 202-208.
 - ⁶ B. Janiszewska-Mincer, *Kultura bydgoska po II wojnie światowej*, Kronika Bydgoska, 1986, t. 7, s. 102; J. Oleradzka, *Teatr Polski w Bydgoszczy (1920-1939)*, Kronika Bydgoska, 1991, t. 11, s. 20; J. Piechocki, *Teatr bydgoski z perspektywy pięćdziesięciolecia*, Kronika Bydgoska, 1974, t. 4, s. 106-108.
 - ⁷ J. Piechocki, op. cit., s. 109; J. Oleradzka, op. cit., s. 36.
 - ⁸ APB, Inwentarz zespołu archiwalnego - Akta miasta Bydgoszczy (189).
 - ⁹ APB, Inwentarz zespołu archiwalnego - Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu (4).
 - ¹⁰ M. Dereszyńska-Romaniuk, *Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu w latach 1919-1939*, Warszawa 1998, s. 29-44, 161-165.
 - ¹¹ APB, Inwentarz zespołu archiwalnego - Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu (454).
 - ¹² APB, Inwentarz archiwalny zespołu - Pomorska Wojewódzka Rada Narodowa (852).
 - ¹³ APB, Inwentarz archiwalny zespołu - Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy (851).
 - ¹⁴ APB, Inwentarz archiwalny zespołu - Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy (853).
 - ¹⁵ APB, Inwentarz archiwalny zespołu - Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” Rozgłośnia w Bydgoszczy (1237).
 - ¹⁶ APB, Inwentarz archiwalny zespołu - Scena Niemiecka w Bydgoszczy (Deutsche Bühne Bromberg) (471); zob. szerzej - W. Kotowski, *Teatry Deutsche Bühne w Wielkopolsce i na Pomorzu 1919-1939*, Warszawa 1985.